

Kendine mesafe ötekine yakınlık

Tayfun Atay

I — Cadıların Cenneti: Antropoloji

Cadı tabirinin dünyada da bizde de neyi-neleri işaret ettiği ya da çağrıştırdığı malum: Elbette kötülük ve bununla çoğu durumda eklemli olarak kadınlık ve şeytanlık... Çocuk yaşlardan itibaren karşımıza çıkan en tipik örnek *Pamuk Prenses* ve *Yedi Cüceler*'deki gibi çirkinlik ve yaşlılık da kitlesel algı ve tahayyülde cadı dendiğinde öne çıkan diğer özellikler olarak kaydedilebilir. Anadolu'da cadı dendiğinde zihinlerde ilk canlanan imgelerden birinin, “masalların kötü büyücüsü kocakarılar” olarak kaydedilmiş olması da bu söylenenleri destekler (Emiroğlu 2002: 380).

Fakat bu yaygın kullanımın yanı sıra cadı tabiri sık sık ikinci bir anlam atfıyla da kullanılagelir. Yaramaz, ele avuca sığmaz, ama aynı zamanda zeki ve şirin kız çocuklarına yönelik olarak... Görünüşte mizahi bir sitem ama özde olumlayıcı bir itkiyle... İsyankârlık, kendi bildiğini okuma, otorite-karşıtlığı, direnç, direniş ve benzeri çağrışımlarla...

Bu kullanımların ikisinin de sözcüğün kök anlamında, o anlamın şekillendiği tarihsel, toplumsal, siyasal bağlamda karşılığı bulunabilir.

Cadılık kötölemesi altında söz konusu olan, Orta ve Kuzey Avrupa'da Hristiyanlık-öncesi Pagan inanç motif ve pratiklerinin, o coğrafya Hristiyanlaştırıldıktan sonra da ısrarla, kararlılıkla, dirençle ve tabii ölümüne varlık mücadelesidir. Bu mücadeleyi sürdürenler ki çoğu kadındır, söz konusu coğrafyada politik-ekonomik bir iktidar şebekesi hâline gelen Katolik Hristiyanlık ve onun kurumsal karşılığı kilise tarafından sapkın (heretik), lanetli ve şeytani sayılmışlar, yakalandıklarında da acımasızca katledilmiş, yakılmışlardır.

Yeryüzünü kutsal sayıp insanı da doğadaki her şey gibi o kutsallığın bir parçası olarak değerlendiren doğa tapımına dayalı paganizmin uygulayıcı ve temsilcisi olan cadılar (bkz. Bölüm Sekiz, “Cadı” alt-kesiti, s. 464), “Doğa Ana”ya iman ettikleri için “Tanrı Baba”nın düzenine, o düzenin kurallarına, o kuralları hayata geçiren kilise ve ruhban sınıfına karşı gelen bozguncular sayıldılar. O yüzden kurulu düzen ve o düzenin iktidar taşıyıcıları tarafından yanlışlığı, kötülüğü, çirkinliği temsil eder oldular. Başta belirttiğimiz yaygın anlam ve popüler algı işte bize o zamanlardan mirastır.

Ancak diğer taraftan yine yukarıda belirtildiği gibi, iktidar, otorite ve kurulu düzeni reddeden, ona karşı çıkan, kendini ona mal etmek yerine kendisi olmak ve kalmakta ısrar edenler açısından, Hıristiyanlığa ve kiliseye karşı konumlanan cadıların tanımı ve anlamı farklıdır. Bu bakımdan cadılık, anti-statükoculuk, özgürlüğüne düşkünlük, otorite-karşıtlığı ve farklı ya da “öteki” olmak ve kalmakta ısrar demektir. Tıpkı o uslanmaz, söz dinlemez, evet yaramaz ama aynı zamanda sevimli, şirin, güzel “cadı” kız çocukları gibi...

Bu şekilde cadılığa ilişkin durulan yere, toplumsal-ekonomik-kültürel (kimliksel) konuma bağlı olarak işlerlik kazanan biri olumlu diğeri olumsuz bu anlamlandırma seçeneklerinin her ikisi de şu noktada buluşur: Cadı; normal, kabul edilebilir ve meşru sayılanın dışındaki farklı, sıra dışı, gayrimeşru, marjinal ve en önemlisi “öteki” olanı, öteki olmakta ve kalmakta ısrar edeni anlatan bir isimlendirmedir. “Ben/biz” olan ya da sayılan her kimse o, “öteki” olana nasıl bakıyor, yaklaşıyor ve ilişkileniorsa “cadı”ya anlam da ona göre yüklenir.

Sözün özü, öteki olanı lanet sayıyorsanız cadılar kötü ve çirkindir. Ama öteki olanı nimet sayıyorsanız cadılar iyi ve sevimlidir.

Dünya üzerinde öteki olanı nimet sayan bir düşünsel-bilimsel etkinlik var: Antropoloji.

Bir bilim disiplini olarak antropoloji (insanbilim), insanları, kültürleri ve toplumları incelemeyi, karşılaştırmayı, onların benzerlik, farklılık ve değişmelerini tespit etmeyi, bunların nedenlerini ortaya sermeyi amaçlar. “Biz” addedilen insanlık

grubu veya durumu her ne ise onun dışında kalanı, “öteki” olanı-olanları tanımaya, anlamaya ve değerlendirmeye çalışır. Evrensel bir insanlık ereği ve ahlakı var etme arzusuyla... Kültürel farklılık ve çeşitliliğin, insanlığın “hayat sigortası” olduğu inancıyla... Farklılıkların azalmasının insanlığı eriten, yok oluşa sürükleyen bir gidişata yol açacağı kaygısıyla... İşte bu çerçevede antropoloji, ötekinin bilimidir. “Öteki” olanların, “yaban” denilenlerin, “cadı” sayılanların kendilerini emniyette, güvende, iyi hissettiği bir sığınaktır.

Antropoloji, cadıların cennetidir.

Bu “cennet”in eşiğinden içeri adımımızı atalım!..

Kendine Mesafe Ötekine Yakınlık

İnsanı “biyo-kültürel varlık” olarak görelî, karşılaştırmalı, bütüncü yaklaşımla ele alan antropolojinin amacı, insanın doğadaki yerini ve farklı “insanlık hâlleri”ni tanımlamak, çözümlmek, anlamak ve açıklamaktır. İnsan doğasının kolaylıkla anlaşılabilir olmadığı hususunda ısrarlı olan antropologlar, insanı biyoloji ve kültürün karmaşık etkileşimiyle çevreye uyum sağlayan bir canlı türü olarak kavrama yolunda insan biyolojisi ve kültür üzerine çalışmaları bir araya getirir, buluştururlar. Bunu yaparken insan çeşitliliğini anlamak kadar kendi insani ve toplumsal varlığımızın kültürel bir eleştirisi de hedeflenir.

Bu çerçevede antropoloji, bize uzak ve yabancı olanı yakın ve aşına (tanınır-bilinir) kılma; bize aşına ve yakın olanı da belli bir mesafe ya da uzaklıktan ele alıp eleştirel çözümlmeye uğratma girişimidir. Böyle yapınca, bir başka kültüre ilişkin öğrenme süreci kaçınılmaz olarak kendi kültürümüz hakkında

da azımsanmayacak miktarda daha çok şey öğrenmenin önünü açar. Bu doğrultuda antropolojik pratik, onu gerçekleştireni iki-kültürlü (*bicultural*) hâle getirir. Böylece dünyaya aynı anda iki, hatta giderek, yeni çalışmalar eşliğinde daha da fazla kültürün gözüyle (*multicultural*) bakmak mümkün olur. Öncesinde kendi içinden çıktığı kültürün ilke, kural ve sınırlamaları çerçevesinde düşünen, algılayan, davranan antropolog, artık aynı gerçeklik hakkında başka düşüncelere de yer verir. Araştırma yaptığı topluluklara özgü algılamaları, değer, tutum ve davranış kalıplarını da paylaşımına açar.

Antropoloji bizi “insan olma”nın farklı, çeşitli ve alternatif yollarına ilişkin farkındalık içine sokar. Güngören’in (2008a: 21) ifadesiyle, “Önyargıları bırakıp tanımaya çalışmak! Yeryüzünü bir de ‘farklı’ olanın gözleriyle görebilmek”; antropolojinin ereği ve önerisi budur. Dolayısıyla insan türüne zaman süreci içinde “tarihsel” ve dünyanın her yerinde karşımıza çıkan çeşitliliğiyle “coğrafik” ilgi, antropolojiyi bir çalışma disiplini olarak ayırt eden temel husustur.

Antropolojik perspektif, bilimsel olarak gözlemlenebilir mahiyette sadece tek bir insanlık hâli olduğu anlayışına meydan okur. Kültürden kültüre değişen, farklı ve çeşitli nice insanlık hâlleri olduğu görüşünden hareket eder. Bunun bir sonucu, hemen her toplum, kültür ve insanda az ya da çok kendini gösteren, yaygın olduğu ölçüde yanlış bir zihinsel yönelim olan “etnosantrizm”le hesaplaşma ve ona karşı durma zorunluluğudur.

Etnosantrizm: Bizmerkezcilik

Antropoloji, etnosantrizmin bittiği yerde başlar.

İlk kez 1906 yılında siyaset bilimci ve sosyolog William Sumner tarafından kullanıma sokulmuş olan etnosantrizm, Türkçeye “bizmerkezcilik” olarak çevrilebilir. Kavramla anlatılmak istenen, bir insanın kendi grup ya da topluluğunu merkeze koyarak diğerlerini kendi topluluğunun bu merkezî konumuna göre ve elbette daha aşağıda değerlendirmesidir. Bu şekilde her grup kendi gurur ya da kibrini besler, kendini herkesten üstün görür, kendi kutsallarını yüceltir ve ötekilere küçümseme-aşağılama ile bakar (Sumner 1959: 13). Dünyada pek çok halk, böyle bir üstünlük inancı ve farklı halk ya da kültürlerden olanların “daha az insan” oldukları sanısı içindedir. Sumner’dan örneklerle netleştirmek gerekirse:

- Karayiplerde yaşayan Karibler, ‘sadece biz, insanız’ derler.
- Amerika yerli topluluklarından Kiowaların ismi, ‘gerçek ve asıl insanlar’ anlamına gelir. [İskandinavya’nın kuzeyinde yaşayan] Laponlar kendilerine ‘insan’ der. Grönland’da yaşayan Eskimolar, Avrupalıların erdem ve görgü öğrenmek için topraklarına geldiklerini düşünürler. Doğa ile iç içe yaşayan pek çok halk için kendileri ‘insan’ diğerleri ise gerçek insan değildir. Yahudiler insanlığı kendileri ve Yahudi-olmayan [heretik-putperest] ‘Gentiller’ olarak ikiye ayırır; kendileri ise ‘seçilmiş halk’tır. Yunanlar ve Romalılar, başkalarını ‘Barbar’ olarak adlandırır. Araplar da kendilerini asil millet, geri kalan herkesi az ya da çok ‘barbar’ sayar. Her devlet, kendisini uygarlığın öncüsü, en iyi, en özgür, en bilge olarak değerlendirirken, diğer devletleri kendisinden aşağıda görür (Sumner 1959: 14).

Elbette bizim toplumumuz da yukarıda sıralananlardan farklı bir duygu, düşünce ve motivasyon içinde değildir. Güvenç’e kulak verilecek olursa:

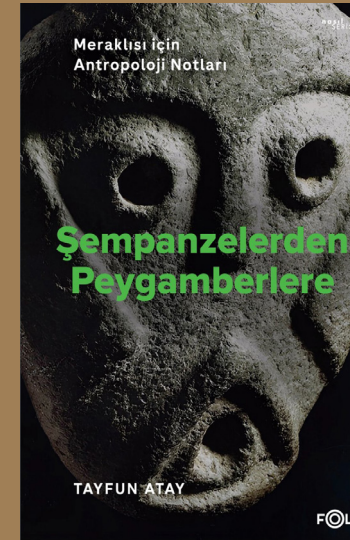
Her toplum, ırkların en safına, töre veya kültürün en yükseğine, tarihlerin en şereflişine, dinlerin en iyisine ve tanrıların en güçlüsüne sahip olduğuna inanır. Bu değer yargılarıyla çelişen, çatışan her bulgu –bilimsel olsun olmasın– rağbet görmez, şüphe ile karşılaşır. Örnek olarak biz Türkler, savaşta ve konukseverlikte hiçbir toplumun bize ulaşamayacağına inanırız. ‘Bir Türk dünyaya bedeldir’, ‘Ne mutlu Türküm diyene!’ deriz. Eskimo’nun veya Habeş’in konukseverlikte ‘Biz’den üstün olabileceğini duymaktan bile rahatsız olur; güreşte, binicilikte, futbolda Batılı’yı geçmekten gurur duyarız (Güvenç 1972: 5).

Etnosantrizm eğer biyolojik bir motivasyonla şekilleniyorsa karşımıza ırkçılık çıkar. Irkçılık, biyolojik bağlamda etnosantrizmdir ve bazı insan topluluklarının biyo-genetik, yani “doğal” olarak aktarıldığına inanılan kültürel özelliklerinden dolayı diğerlerinden üstün olduğu düşüncesine dayanır. Burada da sözü, ırkçı dünya görüşü ve siyasetle dünyayı dehşete boğmuş Adolf Hitler’in akıl hocaları arasında en önde gelenlerden Fransız aristokrat Kont Arthur de Gobineau’ya bırakalım. Onun “ırkçılığın ilmihali” sayılabilecek kötü-ünlü kitabında şu satırlar karşımıza çıkar:

[B]eyaz ırkın kanını taşımayan halklar güzelliğe yaklaşabilirler ama ona ulaşamazlar. (...) Zenci tür en aşağılık olanıdır. Zekâsı her zaman çok sınırlı bir daire içerisinde hareket etmeye mahkûmdur. (...) Sarı ırkın fiziksel enerjisi çok düşüktür ve ilgisizliğe meyyaldir. Hayal kurmaz ya da kuram

geliştirmez; icat kudreti düşüktür. (...) Şimdi beyaz halklara gelelim. Düşünce kudreti ya da zekâ gücü bakımından üstün yeteneklidir. Hayatı nasıl yaşayacaklarını bilirler ve bu suretle daha büyük bir değer ifade ederler (Gobineau [1855] 2021: 144, 189-191; antropolojide ırk ve ırkçılığın daha ayrıntılı ve eleştirel değerlendirmesi için bkz. Bölüm Yedi: Irk ve Irkçılık, s. 414).

Etnosantrizmin panzehiri, “kültürel görelilik” anlayışıdır ve bu anlayış için antropolojinin başlangıç noktası demek mümkündür. Kültürel görelilik aynı zamanda antropolojinin temelinde yer alan üç kavramsal ilkedен biri, hatta birincisidir.

Şempanzelerden
Peygamberlere
Tayfun Atay
FOL Kitap, 2026, 840 sayfa